

8. Levesque H. A logic of implicit and explicit belief // Proceedings of AAAI-84 pp. – 1984. – P.198–202.
9. Lewis D. On Plurality of worlds/ D. Lewis. – Hoboken, United States: Wiley–Blackwell. 2001. – 286 p.
10. Lormand E. Framing the frame problem // Synthese. – 1990. – Vol.82. – №3. – P.353–374.
11. Leitgeb H., Segerberg K. Dynamic Doxastic Logic: Why, How, and Where To? // Synthese. – 2007. – Vol.155. – №2. – P.167–190.
12. MacPherson B. Is it possible that a belief isn't necessary? // Notre Dame Journal of Formal Logic. – 1993. – Vol.34. – №1. – P.12–28.
13. O'Hara K., Reichgelt H., Shadbolt N. Avoiding Omnidoxasticity in Logics of Beliefs: A Reply to MacPherson // Notre Dame Journal of Formal Logic. – 1995. – Vol.36. – №3. – P.475–495.
14. Rott H. Bounded Revision: Two-Dimensional Belief Change Between Conservatism and Moderatio Philosophical Papers Dedicated to Wlodek Rabinowicz. – 2007. – P.1–26.
15. Stalnaker R. The problem of the logical omniscience I // Synthese. – 1991. – Vol.89. – №3. – P.425–440.
16. Артемов С. Н. Подходы Колмогорова и Гёделя к интуиционистской логике и работы последнего десятилетия в этом направлении // УМН – 2004. – Т.59. – №2. – С.1–33. // Artemov S. N. Podhody Kolmogorova i G'odel'a k intuicionistskoj logike i raboty poslednego desyatiletija v etom napravlenii // UMN – 2004. – Т.59. – №2. – С.1–33.

Petik Ia. O., PhD-student, Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), iaroslav.petik@gmail.com

Methods of solving the omnidoxasticity problem

Deals with the classic problem of the doxastic logic and formal epistemology. The philosophical core of the problem is analysed together with its relation to different formal systems and existing methods of solving the problem. The pluses and minuses of them are presented. The thought is stated according to which this problem remains actual and generally unsolved. The new method of solving is described which has no minuses previously described and possesses some pluses. Method is founded on ideas borrowed from the different logic – the intuitionistic logic. It introduces a special scale into the calculus build on the calculation complexity criterion. The main scientific value of the paper is introducing this new method of solving the classical problem. The paper has consequences for formal epistemology, doxastic and epistemic logics.

Keywords: logical omnidoxasticity, doxastic logic, epistemic logic, intuitionism, calculation complexity.

* * *

УДК 140.8;81–2;130.2:316.4

Погасій Л. П.,
здобувач, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), lepan@ukr.net

СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ ДІАЛОГУ ЯК МОВНОГО І СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА

Світоглядна і концептуальна особливість діалогу Сократа полягала в розвитку особистісного, індивідуального мислення як чинника формування філософської культури. Досягнення такої мети було можливим за посередництва діалогу культур і діалогу внутрішнього мовлення. У сучасній філософській думці діалог постає насамперед і в основному засобом досягнення взаєморозуміння і фактором еволюціонування філософської культури. За великим рахунком, сучасне знання набуває легітимних ознак лише в процесі діалогу з різними концептуальними і смисловими системами координат.

Ключові слова: діалог, світогляд, соціокультурний вплив, причинно-наслідковий зв'язок, генезис, логіка розвитку культурно-цивілізаційних процесів.

Науковою реальністю сьогодення є розуміння особистості як «діалогічного Я»: в лінгвістиці з'явилась діалогічна семантика, соціологія оперує діалогічною структурою суспільства, набули популярності діалогічна аксіологія, естетика, антропологія, педагогіка тощо. Загалом у наш час діалог має статус ключового методу і методології гуманітарних наук. Деякі з авторів навіть

уживають термін «діалогіка», наполягаючи на концептуальному протистоянні діалогічного та діалектичного методів.

У цьому контексті актуального і ключового значення набуває дослідження функцій мови як засобу ведення діалогу і світоглядних аспектів діалогу як мовного і соціокультурного явища. Хоча про мову написано так багато, «що утворилась висока піщана дюна, наметена людською думкою» [1, с. 5], зауважений аспект містить чимало концептуальних протиріч і суперечностей, які потребують приведення до деякого спільного конвенційного знаменника.

Згадка М. Гайдеггера про мову як дім буття є надзвичайно поширеною. Істотно менший індекс популярності притаманний продовженню цієї думки: мова – не лише дім буття; а й його голос, позаяк «буття є тлом для зображення внутрішнього життя людини, воно вимагає бути представленим за посередництва поета та художника. Митець покликаний озвучувати буття, надавати йому артикуляційної рельєфності» [6, с. 126].

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. У М. Бубера, Г. Гадамера, Ж. Дерріди, Ф. Розенцвейга, Ж. П. Сартра, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, К. Ясперса філософський діалог перебуває у тісній взаємодії і кореляції із характером епохи і соціальними процесами. Як фактор (реалія, інструмент) культурно-цивілізаційних взаємин проблема діалогу розглядається С. Аверінцевим, М. Каганом та В. Стюпіним. Методологія діалогу культур представлена в працях В. Біблера, в яких діалогова філософія (діа-філософія чи діа-логіка) визначає нові підходи та вимоги до філософії.

Мета статті. Необхідно поглибити і увиразнити змістовні та інструментальні особливості й закономірності діалогу як засобу взаємодії різних концептуальних, семантичних і аксіологічних систем координат.

Виразною характерною ознакою «доосьової» культури не випадково вважається її хоровий статус: індивідуальні голоси зливалися воедино, а хор – у свою чергу – розчиняється в гомогенній, неструктурованій і нерельєфній природі. Натомість «осьова» культура – як переконливо проілюстрував К. Ясперс – була монологічною: цей тип культури визначають солісти. Новий «осьовий» період, котрий розпочався в епоху Просвітництва, пов'язаний з ідеями комунікативної взаємодії людей у процесі їх спільної діяльності. Нині він усвідомлюється епохою глобальної діалогічної відповідальності, готовності слухати і чути Іншого, усвідомлюючи, що лише в такий спосіб ми можемо по-справжньому зрозуміти себе, визначити свій статус-кво у світі, з'ясувати своє покликання, долучитися до всесвітньої смислової, аксіологічної, перспективістської єдності.

Поліфонія віддзеркалює діалогічну природу істини. Якщо в монологічних творах правом на істину володіє виключно автор, то в поліфонічних статус автора зазнає відчутних змін: він репрезентує лише одну з версій істини, верифікація якої здійснюється на тлі інших істин під час діалогічної зустрічі суб'єктів спілкування. Ще одна істотна відмінність полягає в тому, що, на відміну від завершальних акцентів монологу поліфонічний діалог не ставить остаточної крапки в діалозі, позаяк його точка зору не домінує, а лише включена в безмежний творчий процес пошуку істини.

Згідно з Ж. Лаканом, комунікативні параметри є ключовими, семантично й інструментально визначальними в спілкуванні: «Навіть якщо мова «нічого не повідомляє», вона так чи інакше віддзеркалює деякі сутнісні ознаки спілкування» [4, с. 138].

Кожен діалог містить принаймні два аспекти: 1) необхідність семіотичної впорядкованості і структурної одноманітності засобів, застосовуваних у процесі передавання інформації. Трансльований текст і отримана на нього відповідь утворюють єдиний текст; при цьому кожен з них є окремим текстом і навіть текстом іншомовним, тому в трансльованому тексті мають міститися «містки» – засоби переходу на іншу мову; 2) генерування нової інформації у процесі комунікації, тобто утворення й використання нових смислових структур та семіотичних маркерів. З огляду на цю особливість діалог постає генератором нових ідей і смислів.

Перспективним дослідницьким напрямом залишається взаємодія і особливості застосування діалогічного та діалектичного методів. Зокрема, якщо індивід висловлює два судження (тезу та антитезу) і робить на їх підставі деякий умовивід (синтезу), то він демонструє діалектичний метод: якщо ж ці судження висловлені різними суб'єктами, які відштовхуються від різних підходів і приходять до спільного висновку, то йдеться про діалог. Як влучно зауважив М. Бахтін, діалектика – це абстрактний продукт діалогу.

Феномен слова реалізується в діалогічній активності людини. Важко не погодитись із М. Бахтіним: «Будь-який об'єкт знання (у тому числі людина) може бути сприйнятий і пізнаний як річ. Але суб'єкт як такий не може сприйматися й вивчатися як річ, адже як суб'єкт він не може, залишаючись суб'єктом, стати мовчазним, тобто пізнання його може бути лише діалогічним» [2, с. 363]. При цьому повноцінне спілкування відбувається на межі двох свідомостей, де народжується новий смисл і слова всотують соціокультурний контекст, підживлюючись голосами минулого і майбутнього.

М. Бахтін позначив процес спілкування метафорою «дволикій Янус», наголошуючи, що спілкування відбувається в обох напрямках – адресуючи комусь висловлювання, ми водночас повинні бути готовими відповідати на чийсь аргументи і репліки. Крім того, кожне висловлювання адресоване як у минуле, так і в майбутнє. Воно є і реплікою, і проєкцією, і передбаченням майбутньої відповіді, вписується в безмежний діалог точок зору, одного текста з іншого текстами, однієї культури з іншими культурами, однієї епохи з іншими епохами. Це докорінно змінює уявлення про спілкування як процес трансляції або обміну інформацією, який виражається метафорою «канал», котра формалізує ідею односпрямованого процесу, передбачає течію в один бік, адже одночасного руху в протилежний напрямках канал не передбачає.

Теорія діалогу М. Бахтіна є оригінальною філософією мови, яка вводить принцип відношення, діалогу в аналіз тексту, мови і пізнання. Цей принцип повністю витісняє принцип невизначеності, відновлюючи аристотелівську гармонію трикутника: автор–текст–інтерпретатор, але вже в новому оформленні. Для М. Бахтіна гармонія полягає не в співвідношенні зовнішніх частин, а у внутрішній єдності як результаті взаємодії цих

частин. Сутність спілкування, діалогу зводиться до його конститутивної ролі в пізнанні й самопізнанні: у діалозі відбувається не обмін готовими сенсами, а залучення до процесу спільного творення деякого конвенційно прийняттого, узгодженого сенсу.

Діалогічна концепція мови, викладена М. Бахтіним у «Марксизмі та філософії мови» є показовою з позицій концептуальної опозиції між діалогістикою та монологічною концепцією мови Ф. де Соссюра. Ці дві моделі мови репрезентують мову антиномічно: з одного боку, як статичну структуру, як «набір інструментів», котрим володіє кожен суб'єкт мовлення і яким він послуговується за певними правилами; з іншого боку, як динамічний, інтерсуб'єктивний процес, в якому відбувається паралельне, симетричне, взаємопотенціуюче становлення мови та суб'єктів мовлення.

На семіотичному рівні принципова різниця цих підходів полягає у відповіді на питання про умови появи мовних знаків: цей аспект концептуально драгливий уже хоча б з огляду на ту обставину, що розуміння знака як єдності форми та змісту однакове і в М. Бахтіна, і у Ф. де Соссюра. На думку М. Бахтіна, знаки не існують автономно, поза спільною соціальною діяльністю людей. Вони виникають лише як частина цієї діяльності, в межах якої вони використовуються для заміщення чогось іншого, як посередники. М. Бахтін рішуче відкидає концептуалістику мови як «абстрактної системи знаків», його бачення знака і знаковості категорично узгоджується із широким контекстом соціальної практики. «Абстрактний об'єктивізм» мовної системи Ф. де Соссюра для М. Бахтіна є безпредметною ілюзією і фікцією – приблизно такою ж, як і індивідуальний мовний акт.

Якщо для Ф. де Соссюра значення – це відношення одного знака до інших знаків, то для М. Бахтіна значення виникає лише в місці контакту знака з реальністю, із соціальним контекстом. Значення повністю визначається контекстом, сукупністю контекстуальних особливостей, факторів, чинників. Іншими словами, слово має стільки значень, скільки контекстами воно володіє. При цьому множинність значень є конститутивною, імперативною, генеалогічною ознакою слова.

Значення діалогічне за своєю природою: воно належить слову, що знаходиться між суб'єктами спілкується, тобто здійснюється лише в процесі активного розуміння. Слова відіграють важливу роль в процесі міжособистісної, інтерактивної взаємодії, в межах якої значення завжди супроводжується оцінкою. По суті, апріорі значення нічого не означає, а лише володіє потенцією, можливістю значення, яка актуалізується (або не набуває актуального статусу) апостеріорі – в процесі діалогічної взаємодії, комунікативного обміну.

Здавалося б, це приводить до ситуації, коли можлива нескінченна безліч значень і ситуацій спілкування, коли будь-який вираз може мати будь-яке значення. Проте, можливість значення насправді несумісна з релятивізмом та суб'єктивізмом. Діалогічна філософія мови – це теорія значення як вживання. Можливість значення виникає в результаті соціальної діяльності, а не внаслідок суб'єктивізму і волонтаризму [3, с. 62–63].

Загалом концептуальні розбіжності підходів до мови Ф. де Соссюра та М. Бахтіна можна звести до двох

ключових аспектів: 1) чим детерміноване значення мовних знаків; 2) чи існують неопосередковані відносини між знаком та значенням. Якщо Ф. де Соссюр дає відповіді на ці запитання на абстрактному, понятійному рівні, завдяки чому об'єкт лінгвістики отримує чіткі межі, то для М. Бахтіна відповіді знаходяться на межі з реальною мовною практикою, з соціальним контекстом мовної взаємодії суб'єктів спілкування. Звідси – взаємопотенціюючий зв'язок у межах тріади спілкування–пізнання–самопізнання, об'єднавча роль діалогу, конститутивний статус контексту і практично невичерпний творчий потенціал діалогічної моделі мови.

Концепція М. Бахтіна належить до парадигми цілісного глумачення мови як соціального явища, за допомогою якого людина пізнає світ і саму себе, формує світогляд, творчо перетворює дійсність у процесі діалогічного спілкування з Іншим. Діалогічний принцип світоглядно протистоїть положенням теорії Ф. де Соссюра, котра ґрунтується на концептуальних засновках індоєвропейського мовознавства, яке впродовж тривалого часу зосереджувало основні зусилля на пошуках «єдиної протомови», тому принаймні з тактичних міркувань ігнорувало мовну багатоманітність, мовні жанри та реальну буттєвість мови [5, с. 78–79].

Втім, концептуальні наголоси М. Бахтіна та Ф. де Соссюра не слід вважати несумісними – вони можуть бути і взаємодоповнюваними. Принцип додатковості, введений Н. Бором, полягає в наступному: не існує антагоністичних інтерпретаційних протиріч – змалювання різних спостерігачів в абсолютній більшості випадків доповнюють один одного. Доволі симптоматично, що ідею додатковості Н. Бор висунув на прикладі багатоманітності мов світу. Повертаючись до концептуальних розбіжностей між М. Бахтіном та Ф. де Соссюром, можемо підсумувати: якщо дослідження спрямоване на граматику (скажімо, в контексті порівняльно-історичної реконструкції), то її змалювання має ґрунтуватися на принципах Соссюра; якщо ж об'єктом дослідження є висловлювання, тексти і дискурси, то більш адекватним, ефективним інструментом є діалогічний принцип.

Висновки. Діалог постає формою існування мови, пов'язаною з його соціальною природою і комунікативною функцією. Можна констатувати, з одного боку, діалогічну сутність спілкування, з іншого боку, спілкування є генеалогічною основою, передумовою.

Кожен текст є зустріччю з іншим, тобто діалогом. Діалог надає можливість синхронізуватися із культурними текстами, віддаленими один від одного в часі й культурно-цивілізаційному форматі. Саме діалог генерує словесний конвенціоналізм, який вводить співрозмовників у сферу квінтесенції обговорюваного аспекту.

Будучи продуктом спілкування, текст вторинний щодо діалогу. Діалог – це механізм генерування текстів, ситуація спілкування, вписана в соціокультурний контекст, котра перетворює текст на дискурс. Діалогічність – це наявність у структурі тексту різних «голосів», контекстів, акцентів, форматів і стилів. Крім цього, діалог є вирішальною передумовою комунікативних процесів. Одна з основних особливостей

людського буття полягає в тому, що неможливе неопосередковане відношення ні між людиною та світом, ні між однією людиною та іншою. Посередником у таких взаєминах є якраз мова і діалог засобом мови.

Діалогічні відносини у вигляді запитань та відповідей визначають основний зміст діалектики як методу філософського дослідження. Філософська рефлексія завжди прагне проникнути в сенс діалогічного відношення, на перетині якого знаходиться так званий рефлексійний полюс – місце, яке потребує найвищого рівня рефлексійних зусиль.

Загалом діалогічна макропарадигма не заміняє і не витісняє монологічну, а доповнює, збагачує її новим підходом – відносним. Якщо монологічне розуміння істини статичне, прагне до абсолютизації, то діалогічне – динамічне, оскільки враховує такі аспекти, як історичність, соціокультурна специфіка, мовні, інтерпретативні та інтенційні особливості.

Список використаних джерел

1. Батай Ж. Литература и зло (пер. с фр. Н. Бунтман и Е. Домогацкой). – М.: МГУ, 1994. – 166 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бубер М. Я и Ты // Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – С.16–92.
4. Лакан Ж. Стадия зеркала как образующая функцию я, какой она раскрывается в психоаналитическом опыте / Ж. Лакан; [пер. с фр. В. Лапицкого] // Кабинет: Картины Мира. – СПб.: Инапресс, 1998. – С.136–142.
5. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Редакция Ш. Балли и А. Сеше; Пер. с франц. А. Сухотина. Под общ. ред. М. Э. Рут. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 432 с.
6. Heidegger M. Vorträge und Vorsätze. – Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1999. – 296 s.

References

1. Bataj Zh. Literatura i zlo (per. s fr. N. Buntman i E. Domogackoj). – M.: MGU, 1994. – 166 s.
2. Bahtin M. M. Jestetika slovesnogo tvorcestva / M. M. Bahtin. – M.: Iskusstvo, 1979. – 424 s.
3. Buber M. Ja i Ty // Buber M. Dva obraza very. – M.: Respublika, 1995. – S.16–92.
4. Lakan Zh. Stadija zerkala kak obrazujushhaja funkciju ja, kakoj ona raskryvaetsja v psihoanaliticheskom opyte / Zh. Lakan; [per. s fr. V. Lapickogo] // Kabinet: Kartiny Mira. – SPb.: Inapress, 1998. – S.136–142.
5. Sossjur F. de. Kurs obshhej lingvistiki / Redakcija Sh. Balli i A. Seshe; Per. s franc. A. Suhotina. Pod obshh. red. M. Je. Rut. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 1999. – 432 s.
6. Heidegger M. Vorträge und Vorsätze. – Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1999. – 296 s.

Pohasii L. P., graduate student of National pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), lepan@ukr.net

Worldview aspects of dialogue as linguistic and social and cultural phenomenon

The worldview and conceptual specific of Socrates' dialogue was in the development of personal, individual thinking as factor of the formation of philosophic culture. Such achievement was possible via the dialogues of the cultures and dialogue of internal speech. The modern philosophy presents a dialogue, first of all and mainly, as a tool of understanding and factor of the evolution of philosophic culture. Ultimately, the modern concept takes legitimate characteristics only during the dialogue with different conceptual and notional coordinate systems.

Keywords: dialogue, worldview, social and cultural influence, casual relations, genesis, logic of development of cultural and civilizational processes.

* * *